

УПОРЕДНА ПОЛИТИКА

УДК:
321+322.2:28(560)
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 4/2011.
год. 18. vol. 34.
стр. 441-466.

Живојин Ђурић

Институт за политичке студије, Београд

Владимир Ајзенхамер

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ ТУРСКЕ НА РАЗМЕЂУ КЕМАЛИЗМА И ИСЛАМИЗМА

Сажетак

Циљ рада је да путем анализе политичких институција, као и анализе кључних момената модерне турске историје, што потпуније прикаже главне карактеристике политичког система Републике Турске. Такође, аутори рада анализирају улогу војног фактора у формирању и одржавању секуларног курса републике, и настоје да расветле суштину актуелног “исламистичког” скретања са кемалистичког пута. У раду је прво дат историјски осврт на Ататуркову реформу и настанак турске републике, а затим следи приказ основних карактеристика њених политичких институција. Потом аутори анализирају некадашњу и садашњу улогу војске у турском политичком животу, као и реформски заокрет који је наступио након победе исламиста на изборима 2002. године. У завршном делу разматра се питање да ли актуелна политика владајуће АКП води већој демократизацији друштва, његовој исламизацији или пак доминацији једне партије над свим кључним полугама власти?

Кључне речи: *Турска, Кемал Ататурк, кемализам, секуларизам, политички систем, милитаризам, војни пуч, исламизам, демократизација*

Тачно седам деценија након смрти, Кемал Ататурк је показао да је и даље у стању, па макар и постхумно, да Турску усправи на ноге. Истина, не више у градитељском подхвату стварања модерне националне државе већ у жучној полемици око једног документарног филма. Наиме, приказивање филма “Мустафа”, који је 2008. године видело неколико милиона Турака, а у коме су приказани бројни мање познати или до сада потпуно непознати детаљи из приватног живота оца нације, изазвало је с једне стране бујицу критика а с друге салву похвала којима је подељена турска јавност заштитила редитеља Кана Дундара. Јавна дебата која се из тога изродила на моменат је потпуно засенила текуће проблеме који већ дуго притискају Турску. Растуће тензије између секулариста и владајућих исламиста, пријем у ЕУ, Кипар, геноцид над Јерменима, све је на тренутак заборављено док је нација полемисала о томе да ли је дозвољено творца турске републике приказати као човека који је превише пио и пушио, волео плес, забаве и жене? Чак и ако је приватно можда заиста и био такав. Читава ова ситуација се неке ван “левантског” поднебља може учинити помало смешна и бесмислена јер је, како смо већ рекли, од пресељења чувеног Кемал Паше на *ахирет* (арапски термин за “онај свет”) прошло већ 70 година. Но, таква оцена би била и сувише олако дата јер је Ататурково наслеђе и даље веома живо у данашњој Турској, а сама јавна полемика о недодирљивости његовог лика и дела јасан је индикатор да на Босфору данас влада једна другачија политичка и културна клима. Но, да би смо разумели политичко устројство модерне турске државе, као и политичке тенденције и тензије које “тињају” Кемаловом државничком творевином морамо се прво вратити у доба његове свеобухватне политичке, економске, културне реформе којом је од истрошене Отоманске империје створио модерну секуларну Турску...

АТАТУРКОВА РЕФОРМА - РАЂАЊЕ ТУРСКЕ РЕПУБЛИКЕ

Прича о “Оцу Турака” започиње придруживањем младог официра Мустафе Кемала Комитету јединства и прогреса, националистичкој организацији која је окупљала више различитих покрета који су тежили реформи Отоманске империје.¹⁾ Већина тих националистичких покрета ујединила се убрзо у тзв. Младотурски

1) Комитет јединства и прогреса је установљен 1889. године, као тајна организација која се првобитно звала “Комитет отоманског јединства”.

покрет који је и сам функционисао као коалиција различитих реформских фракција које су критиковале отомански монархизам и залагале се за оживљавање Устава из 1876.²⁾ Ипак, овај покрет није тежио укидању царства, већ стварању уставне монархије. Њихов идеал био је уједињење различитих нација које су живеле на територији Османске империје у једну јединствену нацију у оквиру централизоване парламентарне државе. Младотурци су одбацивали ислам као кохезивни фактор будуће државе, сматрајући да је управо он ослабио Отоманску империју, онемогућавајући хришћанима који су живели на њеној територији да се осете као њени пуноправни грађани. Стога су сматрали да је “Османизам” а не ислам кључни уједињујући фактор у стварању будуће Османске нације. Међутим, реалност коју ће донети Младотурска револуција била је далеко племенитих реформских планова: “Десет година након успона на власт, 1918. године младотурска влада је уништила Отоманско царство, одвела милионе турских војника у смрт и починила масовно убиство сопствених поданика.”³⁾ Младотурци су увукли Отоманско царство у I светски рат, бирајући погрешну страну (Турска се у овом рату борила на страни сила Осовине), што је на крају и довело до њиховог пада и рестаурације Османске династије.⁴⁾ Масакр над Јерменима почињен од стране младотурског режима и даље остаје највећа мрља новије Турске историје која и данас оптерећује њене односе са хришћанским светом. Понижење које је потом уследило имало је облик британске оклопаче Агамемнон чији су топови са Златног рога држали у покорности престоницу некада најмоћнијег царства на планети. У том деликатном тренутку, када су западњаци уобичавали да оно што је остало од некадашње империје погрдно називају “Болесник са Босфора”, Мустафа Кемал ће извојевати победе које ће Турцима вратити национални понос, и због којих ће његовом имену касније бити додате почасне титуле попут “Ататурк” или “Гази”.⁵⁾

2) Реч је о првом Уставу Отоманског царства, донетог за време владавине султана Абдулхамида II. Овај Устав је био на снази само две године, и у пракси је био далеко од правог конститутивног акта. Више се радило о једном квази-уставу који, и поред тога што је предвиђао постојање дводомног парламента, суштински није ограничио султанов апсолутизам. Па и поред ове чињенице Устав је укинут 1878. године.

3) Том Рајс, *Оријенталиста*, Едитор, Београд, 2006, стр. 122.

4) Потребно је напоменути да владајућа династија за време Младотурака није била *de facto* збачена са власти, али је тадашњи султан Мехмед V владао као конститутивни монарх, и заправо је био марионетска фигура у тзв. режиму “Три паше” (Енвер паша, Талат Паша и Ђемал Паша) који су чинили стварну отоманску власт све до 1918.

5) “Гази” на турском значи “Победник”. Овај надимак му је доделила скупштина када је 1923. године постао први председник ново проглашене Турске Републике. Титула

Ататурк је већ током рата стекао велики углед поразивши британске, аустралијске и новозеландске експедиционе снаге у чувеној битци код Галипоља, једином правом војном успеху који је Турска остварила у овом светском сукобу. Сада је повео побуну против савезничких трупа (британских, италијанских и француских) које су окупирале Анадолију. На тај начин је поново угрозио њихову војну супрематију и стекао још већу популарност у турском народу. Војне победе и стечена наклоност народа омогућили су Ататурку да се окрене против султановог режима који је био компромитован допуштањем савезничке окупације. Привремена влада је успостављена 1920. у Анкари, а Велика народна скупштина изабрала је Ататурка за председника владе. Уследио је и сукоб са Грчком која је, уз Британску помоћ, окупирала Измир и Анадолијску обалу. Када је потиснуо Грке, Ататурк се окренуо Истамбулу. Његово коначно преузимање власти биће праћено својеврсним парадоксом. Тај “кемалистички” парадокс огледа се у томе да је Ататурк, борећи се да територијално ослободи “Оријент” од европске окупације тежио да, истовремено, оријентални дух потчини европеизму. Један од најлепших коментара овога парадокса дао је, у књизи *Алах је велики*, Мухамед Есад Беј. Ево шта он каже: “Прихватио је, разуме се, помоћ који му је пружала Азија у борби против Грчке, али у души се борио баш против те исте Азије. Султан који се у своме дворцу у Цариграду клањао пред европским генералима, био је стварно представника Азије. А Кемал паша који је пошао у крвав бој, да би истерао и последњег Европљанина са турског тла, ишао је тиме за крајњим циљем: да силом пресади европски дух на азијско тло.”⁶⁾ Ататурк је 1922. године збацио Мехмеда VI са власти и укинуо султанат. На заседању Велике народне скупштине 1923. године Турска је постала република, а Ататурк њен председник. Тада започиње коренита реформа турске државе и друштва, у циљу приближавања европској цивилизацијској матрици. Како би лакше реализовао овај “епски” подухват Ататурк 1923. године оснива Народну партију, која ће убрзо бити преименована у Републиканску народну партију. Престоница нове, модерне Турске измештена је у Анадолију, у Анкару, чиме је учињен не само симболички, већ и територијални раскид са отоманским наслеђем. Вођен младотурском идејом о релативизацији религије,⁷⁾

“Ататурк” тј. “Отац Турака” додељена му је, такође од стране скупштине, 1934. године у знак захвалности за све што је учинио за турски народ.

6) Мухамед Есад Беј, *Алах је Велики*, Ново дело, Београд, 1991, стр. 239.

7) Ататурков став по питању религије био је изразито негативан. То најбоље показује његова следећа изјава: “Ја нисам религиозан, и понекада пожелим да све религије заврше на дну мора. Слаб је владар онај коме је потребна религија како би упоставио своју власт; то је исто као када би свој народ заробио у клопку.” (26/06/2011/www.

која је сада била ојачана и чињеницом да је од Турске створена национална држава, у којој доминантно становништво чине Турци, те ислам више није могао бити темељ фаворизовања Турака у односу на друге народе царства, “Гази” се прво обрачунао са институцијом халифата. Титулу халифе су од 16. века носили турски султани, и сада је поново била раздвојена од султанске титуле и по први пут у историји претворена у чисто религиозни положај. Подучен још увек свежим британским искуством, када је својевољно укидање халифата од стране војног управитеља Истанбула Лорда Курзона изазвало протесте у бројним азијским провинцијама под британском управом које су насељавали муслимани,⁸⁾ Ататурк је био довољно mudar да не покуша да истовремено укине и султанат и халифат. Том Рајс описује те протесте као својеврсну ланчану реакцију: “Од 1919. до 1924. године јужном Азијом се проширио покрет Калифат, носилац панисламске и антибританске идеологије, услед страха и гнушања над акцијама окупационих власти у Константинопољу. У Делхију, Бомбају, Карачију и јужноиндијској муслиманској провинцији Керали букнули су масовни протести. Вође Калифата су тврдили да Британци, господари већине муслимана, желе да искорене калифат. Формирала се идеја о Западу као дијаболничној машини решеној да уништи ислам”.⁹⁾ Извукавши поуку из грешака својих непријатеља, Ататурк је решио да иде корак по корак. Прво је раздвојио титуле султана и халифа, укинувши одмах потом ову прву. Потоња је додељена Абдулу Мециду II, последњем халифи у историји и последњем Осману који ће уживати неки облик власти, па макар и религијски. Халифат је коначно укинут 3. маја 1924. године и тада су сви мушки потомци породице Осман добили 24 сата да напусте Турску, док су принцезе и даља родбина добили три дана.¹⁰⁾ Читава породица је добила пасоше који су им заувек забрањивали повратак у земљу. Ататурк им је дозволио да

en.wikiquote.org/wiki/Mustafa_Kemal_Ataturk). Према самом исламу био је још тврђи и изричитии: “Тврди се да је религиозно јединство један од фактора у формирању нација. Али, ми видимо супротну ствар у Турској нацији. Турци су били велика нација и пре прихватања ислама. Та религија није помогла Арапима, Иранцима, Египћанима и другима да се уједине са Турцима да створе нацију. Напротив, она је ослабила националне односе међу Турцима, успавала Турски национални осећај и ентузијазам. То је било природно, јер је мухамеданизам базиран на Арапском национализму над свим националностима.” (26/06/2011/ www.ataturk.com/content/view/33/70/)

- 8) Арапски свет међутим није учествовао у овим протестима. Арапска племена су током I светског рата, као савезник Британаца, повела борбу за независност против Турака и страствено су прижељкивала поновно успостављање халифата под арапским окриљем.
- 9) Том Рајс, исто, стр. 127.
- 10) Интересантно је да је Ататурк као један од разлога за укидање халифата навео управо, горе поменути, панисламистички покрет Халифат. Наиме, он је сматрао да је таква експлозија незадовољства вид притиска и мешање у турска унутрашња питања!

бирају место боравка на западу, уз услов да ни један Осман не сме да се насели на муслиманској земљи.

Након што се обрачунао са представницима старог режима, Ататурк се окренуо модернизацији државе. Реформа која је потом уследила може се дефинисати као свеобухватна политичка, економска, социјална и културна трансформација застарелог отоманског система у модерну проевропску државу. Суштина ове реформе се може сумирати у шест главних принципа: *Републиканизам, Популизам, Секуларизам, Реформизам, Национализам и Етатизам*. Сваки од ових принципа подразумевао је низ радикалних резова у правцу модернизације турске државе: прокламована је једнакост свих грађана; жене су постале равноправне са мушкарцима и дато им је изборно право; уместо шеријата уведено је модерно грађанско законодавство; одвојена је вера од државе, и из Устава је уклоњен део о исламу као државној религији; забрањено је ношење зара, феса и фереце; арапско писмо је замењено латиницом; извршена је реформа календара, језика и правописа; извршена је аграрна реформа... Дарко Танасковић овако сумира Ататуркова достигнућа: “Једину радикалну секуларистичку реформу на нивоу читавог друштва и државе у муслиманском свету извео је Мустафа Кемал паша Ататурк у периоду између 1923. и 1938. године. Он је, низом закона и прописа, на развалинама Османског царства установио лаичку и демократску републику и спровео корените реформе у свим битним областима друштвеног живота и културних навика”.¹¹⁾

Кад се све ове заслуге узму у обзир јасно је да је Кемал паша са пуним правом понео титулу “Оца Турака”, и да није никакво чудо што су генерације одрасле васпитаване да на његов лик и заоставштину гледају као на нешто сакрално и неупитно. Стога нам јавна полемика око поменутог биографског филма јасно ставља до знања да мит о вођи и даље траје, али нам наговештава и то да се данас, сада већ нешто више од седам деценија после његове смрти, тај мит пропитује слободније него икад. Одговор на питање шта се то променило у свести Турака лежи у актуелној политичкој сцени Републике Турске, чиме ћемо се позабавити на следећим странама...

11) Дарко Танасковић, *Ислам - догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008, стр. 277.

ИНСТИТУЦИОНАЛНО УСТРОЈСТВО РЕПУБЛИКЕ ТУРСКЕ

Турски политички систем може бити дефинисан као парламентарна представничка демократија заснована на начелу поделе власти. Подела власти подразумева традиционалну демократску поделу на законодавну, извршну и судску власт. Често се истиче да је по свом уређењу Турска секуларна парламентарна република, при чему се префикс секуларна посебно наглашава. Иако у очима западњака овакво декларисање изгледа као својеврсни политички плеоназам, јер “окцидентални” концепт демократије, сам по себи, подразумева и одвојеност вере од државе, пример Ирана и осталих исламских република јасно ставља до знања да исламски свет познаје и “оријентални” концепт демократије у коме се секуларизам много не вреднује. Стога, схваћен у овом контексту, префикс “секуларна” има немалу тежину, и јасно указује да је реч о јединој правој лаичкој и демократској републици у исламском свету.

Највиши правни акт државе је Устав. Устав Републике Турске донет је 1982. године. Он је усвојен након што се претходни Устав (1961.) показао неадекватним за изградњу складног и функционалног институционалног система. Оваква ситуација, испуњена политичким и социјалним тензијама, довела је до војног пуча 1980. године, након кога је уследила суспензија Устава, гашење политичких партија и забрана политичких активности за многе политичаре. Војска је преузела власт и формирана је тзв. Оснивачка скупштина која је радила на припреми новог Устава.¹²⁾ Када је припремљен, нови Устав је дат на референдум на коме је прихваћен са 91.27% гласова. Устав из ‘82. године донео је извесне новине у односу на претходни - увођење једнодомног парламента и делимично јачање извршне власти. Након усвајања Устава и парламентарних избора 1983. године, Турска се поново враћа у демократски колосек. Сам Устав је путем амандмана више пута мењан. Измене Устава извршене су 1995, 1999, 2001, 2004, 2007. и 2010. године.¹³⁾ Ипак, Устав из 1982. године онемогућава измену основних одредби које се тичу форме државног уређења. Наиме према члану 4.

12) Турској се тада по принципу *déjà vu*, поновила ситуација од пре тачно 20 година. Наиме, 1960. године турска армија је извела први пуч, након кога је такође формирана Оснивачка скупштина у циљу доношења новог устава.

13) Пакет уставних амандман из 2007. и 2010. године усвојен је путем референдума. На референдуму 2007. турски народ је прихватио низ уставних измена међу којима је била и одредба о увођењу директних избора за положај Председника републике.

овог Устава атрибути Републике, недељивост државе, званични језик, застава, химна и главни град су непроменљиви и не могу бити предмет уставних амандмана. Устав као искључивог носиоца суверенитета означава турски народ, без могућности преношења суверености на било ког појединца, групу или класу. Законодавну власт, у име турске нације, врши Велика турска народна скупштина, и она се не може делегирати ником другом. Извршну власт врше Председник републике и Савет Министара, у складу са Уставом и законима. Судску власт врше независни судови. Чланом 10. Устава прописана је равноправност свих грађана, без икаквих дискриминација пред законом, без обзира на језик, расу, пол, боју коже, верско опредељење...

Председник је шеф турске државе. Њега је, све до поменутог уставног амандмана из 2007. године, бирала Велика турска народна скупштина тзв. *Меџлис*, са најмање двотрећинском већином на само један седмогодишњи мандат. Последњи председник који је изабран на овај начин јесте актуелни шеф државе Абдулах Гул, који је на власт дошао 2007. године, непуних два месеца пре усвајања поменутог амандмана. Уставним амандманом предвиђено је да се по завршетку Гуловог мандата, Председник републике бира директно на непосредним председничким изборима. Такође, према овој измени предвиђено је и скраћивање председничког мандата са седам на пет година. Да би могао да буде изабран на положај председника, кандидат мора да буде турски грађанин старији од 40 година, достојан да буде изабран за посланика у *Меџлису* и са високом стручном спремом. Председник се налази на челу Националног савета за безбедност,¹⁴⁾ и такође је врховни командант. Но, у случају рата он ову функцију обавља само декларативно, док се у пракси она преноси на начелника генералштаба, који наступа као врховни командант у председничково име. Председник има овлашћење да проглашава законе и да их враћа парламенту на поновно разматрање, да расписује парламентарне изборе, да сазива јавне референдуме, да именује премијера или прихвата његову оставку; да поставља и смењује министре; да ратификује и објављује међународне споразуме; да именује чланове националних судова, шефове Централне банке и радиодифузне агенције...

14) Поред председника Национални савет за безбедност чине још и премијер, начелник генералштаба, министар националне одбране, министар унутрашњих послова, министар спољних послова, као и команданти различитих огранака оружаних снага и жандармерије. О овом веома моћном и утицајном државном телу биће више речи даље у тексту.

Поред председника извршна власт је и у рукама Савета министара, који врши функцију владе и на чијем челу се налази премијер. Премијера именује председник, из редова чланова Велике турске народне скупштине,¹⁵⁾ а премијер предлаже ministre, чију номинацију одобрава *Меџлис*. По предлогу премијера, председник разрешава и поставља нове ministre. Савет министара се састоји од 23 министра, и три заменика премијера. Недељу дана по формирању новог Савета министара, премијер или један од министара представљају програм владе пред Великом турском народном скупштином, после чега следи гласање о поверењу. У очи општих избора, ministри правде, унутрашњих послова и комуникација морају да поднесу оставке на своје положаје у влади, да би их замениле неутралне личности (ван света политике). Савет министара прописује правила о спровођењу закона и о другим питањима, под условом да та правила нису у супротности са постојећим законима. Велика турска народна скупштина може сменити владу путем изгласавања неповерења. Од усвајања Устава из 1946. године, турске владе су у већини биле коалиционог карактера, и сачињавале су их две или више партија. Многе од њих су биле политички слабе и нефункционалне. Ипак, ситуација се драстично мења након парламентарних избора 2002. године, када Партија правде и развоја (АКП) успева да освоји довољан број мандата и самостално формира владу. Ову “привилегију” АКП задржала је и након парламентарних избора 2007, као и након недавно одржаних овогодишњих избора.

По уставу из 1982 године, законодавна власт почива у Великој народној скупштини тј. *Меџлису*, који заседа у Анкари. Турски парламент је једнодоман и састоји се од укупно 550 посланичких места. Посланици се бирају по систему пропорционалне заступљености, а право гласа поседују сви пунолетни грађани. Устав је испрва предвиђао посланички мандат у трајању од пет година. Међутим, амандманом из 2007. године посланички мандат је скраћен на четири године. Тада је *Меџлису* одузето и право избора председника, које је до тада уживао. Цензус тј. *бараж* који партије морају прећи да би ушле у парламент износи 10% гласова бирача. Велика турска народна скупштина доноси, мења и укида законе; надгледа рад Савета министара и овлашћује га да издаје декрете о одређе-

15) Најчешће је реч о лидеру партије или коалиције која је на парламентарним изборима добила највећи број посланичких места. Тренутно ову дужност, по трећи пут, обавља некадашњи градоначелник Истамбула **Реџеп Тајип Ердоган** чија је АКП (Партија правде и прогреса) на недавним изборима у јуну 2011. године освојила већину у парламенту.

ним питањима, који имају законску снагу; ратификује међународне споразуме и одлуке у вези са штампањем новца, проглашавањем ратног стања и учешћем оружаних снага земље у операцијама у иностранству; одлучује о питањима у вези са давањем амнестије и помиловања; потврђује смртне казне итд. Закони које скупштина усвоји морају бити прокламовани од стране Председника републике у року од највише 15 дана, с тим што председник има право да их врати парламенту на дораду и поновно разматрање.

Устав из 1982 године прогласио је независност националних судова и судија. Турски правни систем функционише као јединствен систем цивилних и војних судова, од којих и једни и други имају апелационе судове који заседају у Анкари.

Уставни суд, установљен Уставом из 1961, оцењује уставност закона и декрета са законском снагом, као и правила и процедура Велике турске народне скупштине. Такође, додељена му је и дужност надгледања уставних амандмана у погледу форме. Овај суд утврђује постојање прекршаја извршених од стране председника, чланова Савета министара, чланова и судија Уставног суда, Апелационог суда, Државног савета, Војног апелационог суда, Врховног војног управног суда, Ревизорског суда, Високог савета судија и тужилаца, као и главног јавног тужиоца ових судова. Одлуке Уставног суда се објављују у службеном гласнику и обавезујуће су за све, укључујући и законодавну и извршну власт. Судије Уставног суда постављају председник и парламент.

Последњу инстанцу за разматрање одлука и пресуда судова чини Високи апелациони суд. Његове судије поставља Високи савет судија и тужилаца. Највиши административни суд је Државни савет. Уставом из 1982. предвиђено је и постојање Судова за безбедност државе у чијој надлежности су дела против националног и територијалног интегритета Турске, демократског уређења, угрожавања унутрашње и спољашње безбедности државе итд. Уз то, у правном систему присутни су и бројни нижи цивилни и војни судови.¹⁶⁾

Турска је административно подељена на 81 провинцију тј. *Вилајет*. Сваки *вилајет* се састоји од округа и подокруга. Провинцијама управљају гувернери које именује Савет министара уз сагласност председника. Гувернери обављају своју дужност као представници централне власти и одговорни су Министарству уну-

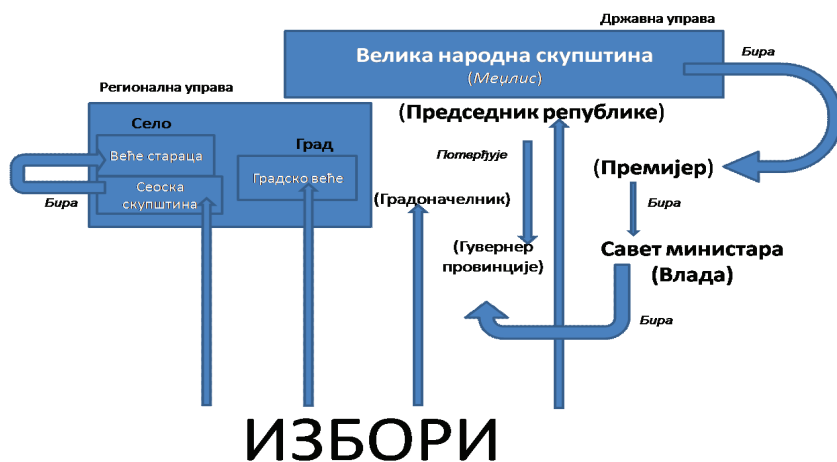
16) За детаљнији приказ турског правосудног система видети: Хакан Ђандуран, "Правосудни систем у Турској", *Информатор друштва судија Србије*, Друштво судија Србије, Београд, март 2006.

трашњих послова. Такође, сваки *вилајет*, округ и локална управа имају већа која се бирају на директним изборима. Иако су надлежности локалних власти увећане од 1980, систем државне управе остаје веома централизован. Централна власт пажљиво надгледа рад изабраних локалних савета како би осигурала њихову ефикасност и заштитила јавни интерес.¹⁷⁾ Влада има своје канцеларије на нивоу *вилајета* и округа. Аутономне локалне управе постоје на нивоу општина, које бирају градоначелника и општинска већа. У селима сеоска скупштина бира веће старешина и сеоског поглавара.

У Турској је на снази вишепартијски систем. Вишепартизам је уведен још 1946. године али и данас има доста контраверзи у вези са овом темом. Оне се тичу ограничења оснивања нових партија и могућности забране и распуштања странака од стране правосудних органа. Иако су уставним амандманима из 1995. и 2001. године знатно ограничени услови под којима Уставни суд може да распусти неку партију, овај орган и даље има велика овлашћења по овом питању. То је показала и политичка криза из 2008. када је, под оптужбом да угрожава принцип секуларности власти, умало распуштена владајућа АКП. Број партија у Турској је несталан, и многе од њих се могу окарактерисати као пролазна појава. Ипак, изузетак чини Републиканска народна партија (ЦХП), коју је, како смо рекли, основао још Кемал Ататурк. Ова партија је и данас друга по величини заступљености у *Меџлису*. Парламентарни избори 2002. представљали су прекретницу у прерасподели снага на турској политичкој сцени, јер су само две поменуте странке (АКП и ЦХП) прешле цензус од 10% гласова и успеле да задрже места у парламенту. Избори 2007. довели су трећу партију у парламент. Реч је о Партији националистичког акције (МХП), политичкој странци која је крајње десничарски опредељена. Исти састав парламента потврђен је вољом бирача и на последњим, недавно окончаним парламентарним изборима. Након јунских избора актуелни однос снага у *Меџлису* изгледа овако: АКП је освојила убедљиву већину од 50% (тј. 326 посланичка места), ЦХП 25,9%, а МХП 13% гласова. Поред ове три партије у парламент су ушли и независни кандидати и њима припада 36 посланичких места. Међутим, реч је о посланицима који су само номинално независни, и који у стварности најчешће представљају мање политичке партије.¹⁸⁾

17) Министар унутрашњих послова је, у име јавног интереса, овлашћен да суспендује локалног администратора под истрагом или кривичним поступком у вези са повредом службене дужности.

18) У овом случају, реч је о кандидатима које је подржала про-курдска Странка мира и демократије (БДП). Треба напоменути да је 6 посланичких места (од поменутих 36) још

(Шематски приказ политичког система Републике Турске)

Иако је Турска једина исламска држава које је својим политичким уређењем досегла европски идеал лаичке републике она још увек није у потпуности заокружила процес демократизације. Недостаци су највише приметни у области поштовања људских права. Република Турска је дуги низ година суочена са проблемом Курдске мањине, и ово питање и данас оставља простор за бројне критике на рачун односа турске државе према етничким мањинама. Ипак, 2002. године, програмом реформе и унапређења људских права који је држава предузела, статус курдске мањине се знатно побољшао. Рад на реформи се наставља већ следеће године када Турска усваја план усклађивања са стандардима које у области људских права прописује ЕУ.¹⁹⁾ Међутим, бројне домаће и стране организације које се баве заштитом људских права извештавају да процес спровођења реформи тече јако споро. Централна власт ограничава независно деловање медија и чести су случајеви «узнемиравања» новинара, писаца и других културних и медијских личности које држава «прокаже» као ауторе контраверзи.²⁰⁾ Такође,

увек спорно, јер су ови «независни» кандидати у притвору под оптужбом за сарадњу са организацијом Унија заједница Курдистана (КЦК) за коју се верује да је повезана са терористичком Радничком партијом Курдистана (ПКК).

- 19) На том пољу учињено је неколико конкретних корака напред: уведене су строжије казне за случајеве мучења и тортуре у казним заводима, оптуженим лицима је олакшан приступ адвокату, допуштено је емитовање медијског програма на курдском и другим мањинским језицима, и омогућено је цивилним лицима да дођу на чело Националног савета за безбедност...
- 20) Најпознатији случај новијег датума свакако је суђење чувеном писцу Орхану Памуку, који је 2005. године оптужен да је изјавом о геноциду над Јерменима и Курдима,

2007. године држава је увела тзв. филтере на приступ одређеним интернет садржајима. Право на слободу вероисповести се поштује, али су приметна ограничења када је у питању финансијска, техничка и организациона подршка неисламским верским заједницама и организацијама. Што се тиче права жена, она у Турској не представљају акутни проблем као у већини других исламских држава. Како је положај жена и мушкараца изједначен Уставом (члан 10.), притужбе се најчешће тичу случајева злостављања у породици, које је и даље врло присутно у руралним областима Турске...

ТУРСКИ МИЛИТАРИЗАМ - ГАРАНТ СЕКУЛАРНОСТИ ИЛИ ФАКТОР НЕСТАБИЛНОСТИ?

Иако је институционално устројство турске републике неоспорно засновано на западном демократском моделу, њему ипак треба приступити са немалом дозом резерве и скептицизма. Јер, да у јединој истинској лаичкој републици исламског света нешто добрано “шкрипи”, постало је јасно већ онога тренутка када је политички плурализам почео да узима маха. Како су “кемалисти” почели да губе политичку супрематију, и то управо захваљујући оним политичким тј. демократским вредностима за чије су се очување ватрено залагали, иницијативу су преузели чувари Ататурковог наслеђа, оличени у официрском кору. И баш као што је некад “Отац Турака” повео војску на власт коју више није сматрао легитимном, тако су сада турски официри преузели ствар у своје руке, повевши војску против оних за које су сматрали да су нарушили светост секуларизма коју им је Кемал паша оставио у аманет. Парадоксално, оваква одлука била је потпуно страна духу кемализма, јер је Ататурк сматрао да војска треба да представља националну институцију која се држи изван дневне политике, и не учествује у фракцијским поделама. Веровао је да једино таква војска приличи модерној турској републици. Војни врх је након његове смрти декларативно уважавао овај став, али је временом све више почео да га интерпретира у оном правцу у коме војска бива дефинисана као чувар Устава и гарант кемализма (основних принципа Ататуркове реформе). Таква интерпретација је нужно довела до прве војне ин-

датом једном швајцарском недељнику, нанео штету угледу турске државе и нанео бол породицама погинулих турских војника. Само годину дана касније исти аутор постаће добитник Нобелове награде за књижевност и на тај начин ће прославити Турску широм света. Ипак, епилог судског случаја, дугог скоро шест година, дошао је у виду проглашења кривице турског нобеловца, и казном плаћања симболичне новчане одштете.

тервенције и мешања у уставни поредак, који је војска извршила 27. маја 1960. Тада је војним пучем крваво срушена влада Демократске странке (ДП), која је после више од две деценије власти Ататуркове Републиканске народне странке, дошла на власт путем регуларних парламентарних избора.²¹⁾ Турске војне јединице су тада, под вођством начелника генералштаба Цемала Гурсела, заузеле главне владине зграде и комуникацијске центре, а потом су ухапсиле тадашњег председника Целала Бајара, премијера Анднана Мендерса, председника парламента Рефика Култана и већину посланика ДП у *Меџлис*.²²⁾ Демократска странка је оптужена за покушај исламизације државе и уништење Ататурковог наслијеђа. Председнику Бајару и другим члановима ДП је суђено пред војним судом који је донео смртну пресуду за оптужене. Војни комитет који је обављао привремену власт (владу је заменио Комитет националног јединства, сачињен од 38 официра који су планирали и извели државни удар) потврдио је ову пресуду у случају Мендерса, али је Бајарова казна преиначена у доживотну робију.

Иако је после краћег периода диктатуре и доношења новог Устава војна хунта препустила вођење државе цивилним властима демократски процес је био озбиљно угрожен.²³⁾ Интервенција војске ће постати устаљена пракса у периодима политичке нестабил-

21) ДП долази на власт 1950. године, након тешког пораза ЦХП-а на парламентарним изборима. Лидери партије Целал Бајар и Анднан Мендерс постаће носиоци извршне власти. Бајар ће постати председник а Мендерс премијер. Овај владајући “двојац” себи у заслугу приписује увођење Турске у НАТО (1951).

22) Овој акцији је претходила оштра криза турског политичког система, која је често резултирала грађанским немирима. Парламентарна активност је била у потпуности закована јер власт и опозиција нису могли да знају начин да сарађују. Ради објективности, потребно је истаћи да је оваквој ситуацији је знатно допринела реваншистичка политика премијера Анднана Мендерса, који је предузео читав низ непопуларних мера у циљу “маркирања” кемалиста као анти-демократских и ауторитарних снага. Прогањања и хапшења појединих чланова ЦХП-а увећале су незадовољство кемалистичког дела јавности. Уследила су и ограничења слободе штампе и рестрикције јавног окупљања, које је Мендерс правдао зауздавањем хушкачки настројених новинара и спречавањем изазивања нереда. Кап која је прелила чашу била је политичка турнеја лидера ЦХП-а Исмета Иненија (који је наследио Ататурка на челу странке) дуж централне Анадолије, која је изазвала салву протеста против актуелне власти. Мендерсова влада је реаговала забраном свих политичких активности и увођењем ванредног стања. У студентским нередима у Истамбулу, одржаним упркос забрани окупљања, полиција је пуцала на демонстранте, и притом усмртила неколицину. Већ следеће недеље кадети Војне академије предузимају протесни марш у знак солидарности са студентима, што је представљало увертуру у конфликт војних и цивилних власти. Из свега наведеног јасно је да ДП, упркос честим историјским интерпретацијама које га сликају као жртву прокемалистичке војне хунте, и сам сноси добар део кривице за повреду уставности и пуч који је потом уследио...

23) Већ у јануару 1961. године формирана је Уставотворна скупштина, која је под снажним утицајем Комитета националног јединства, донела нови Устав који је након бројних расправа ратификован у мају, а изнет на референдум у јулу исте године. Усвајање овог Устава означило је почетак ере тзв. Друге Турске Републике.

ности. На Турску политичку сцену уведен је опасан преседан који је војсци доделио улогу “беневоленог” патрона демократије.

Након 1960. године војска је интервенисала још три пута, и сваки пут је то чинила управо у име заштите демократског поретка.²⁴⁾ Војни удар из 1971. године (популарно назван “Удар меморандумом” јер је војска одлучила да уместо тенкова упути актуелној власти меморандум са својим захтевима), изведен је такође у тренутку када је политички процес претио да се претвори у својеврсно “врзино коло”. Рецесија, социјални немири и политичка убиства,²⁵⁾ потпуно су дестабилизовали политичку сцену, и цивилне власти више нису могле да одрже контролу над дешавањима у држави. Меморандум војних главешина, предвођених генералом Фаруком Гурлером, захтевао је од владајуће Партија правде да омогући формирање снажне и кредибилне владе. Овај захтев је пропраћен претњом да ће војска, уколико се онемогући долазак ефективне владе која ће повратити политичку стабилност у земљи, поново употребити силу како би преузела кључне институције државе. Претња је уродила плодом и премијер Сулејман Демирел је дао оставку већ истог дана, да би на месту његове владе, по “сугестијама” војног врха, била инсталирана непартијска влада националног јединства. Након тога уследила је постепена, мада не претерано успешна, стабилизација политичког процеса и покушај поновног враћања на демократски курс спровођењем парламентарних избора 1973. Но, нови циклус политичког хаоса уследио је већ 1980. и Турска се још једном нашла у *déjà vu* ситуацији. Насилни сукоби левичарских и десничарских организација, који су се наставили током 70тих, крајем деценије су букнули пуном жестином а рад парламента је поново «закочен» политичким неслагањима. Ипак, овога пута улога војног фактора није се свела само на беневолентну патерналистичку интервенцију у циљу повратка стабилности. Напротив, незадовоља развојем ситуације на политичкој сцени након 1973. године и повратком свргнутог премијера Сулејман Демирела на власт (већ 1975.) војска је намерно подстицала немире у земљи и подгревала

24) Постоје различита мишљења о томе да ли је рушење Ербаканове владе 1997. године заиста био прави војни пуч. Аутори рада се неће упуштати у ову полемику, већ ће зарад лакшег и бољег увида у проблематику војног утицаја у савременој Турској ову епизоду скорашње турске историје посматрати као тзв. меки војни удар...

25) Тих година (1968-1971) турска политичка сцена се поларизовала на две сукобљене стране, левичарски настројене раднике и студенте и десно оријентисане исламисте и милитантне националисте. Политички “дијалог” супротстављених страна је често подразумевао бомбашке нападе, отмице, батинања и друге облике насиља. Испрва је левица држала чврст примат у овој врсти политичког разрачунавања, али је убрзо сустижу, а потом и престижу, десне снаге (нарочито ултра-националистичка организација “Сиви вукови”).

тензије. Демирел, који је захваљујући превременим изборима формирао коалициону владу тзв. Први национални фронт, успео је да из муњевитих политичких превирања, која су потом уследила, изађе као победник.²⁶⁾ Међутим ни Демирелова мањинска влада није успела да реши кризу у земљи, што је војска искористила као аргумент да још једном преузме ствар у своје руке. Наравно радило се о пуком поводу, јер је пуч планиран већ неколико година уназад, а његово је извођење више пута одлагано. Војни удар је предводио начелник генералштаба Кенан Еврен, и под његовим вођством оружане снаге су преузеле контролу над државом 12. септембра 1980. године. Највећи део турске јавности поздравио је увођење војне управе, видевши у њој излаз из анархије. Наредне три године војска ће вршити власт преко Националног савета за безбедност. Политичке партије су привремено укинуте, а Демирелу и бројним другим политичким лидерима изречена је забрана бављења политиком у трајању од 10 година.²⁷⁾ Нови, и данас важећи Устав, је донет 1982. године, након чега је изнова започета рестаурација демократије.

У новије време турска војска је јавно демонстрирала свој политички утицај 1997. године када је иницирала опсежну кампању којом је срушена Ербаканова про-исламска коалициона влада. Наиме, 28. фебруара '97. године, током састанка Националног савета за безбедност, влади је упућен низ примедби и ставова, које су се тичале стања секуларизма и проблема јачања политичког ислама у земљи. Премијер Ербакан је био приморан да се сложи са ставовима војске, и да потпише одлуке донете на овом састанку. Битно је истаћи да је војска, овога пута, уместо оружане силе као средство рушења исламиста употребила медије, невладине организације, истакнуте интелектуалце и академике... Постоје различита мишљења о природи овог државног удара, и питања да ли је то уопште и био пуч, узевши у обзир да су изостале употреба силе и претња употребом силе. Стога се често ова војна «интервенција» дефинише као меки пуч или пост-модерни државни удар.

Након «меког пуча» турска војска је наставила да се меша у унутрашњу политику државе. Током априлских и мајских де-

26) У веома кратком временском периоду Турску су задесили бројни политички преокрети: распадање коалиције Првог националног фронта, формирање нове коалиционе владе тзв. Други национални фронт, затим смена власти и краткотрајни повратак бившег премијера Ецевита, и на послетку формирање прве мањинске владе у турској историји...

27) Након истека ове забране Сулејман Демирел ће се поново издићи из «пепела» и 1991. године још једанпут ће се наћи на функцији премијера. Убрзо потом, после изненадне смрти председника Тургутта Озала, 1993. године, *Мецлис* га бира за 9. Председника републике.

монстрација 2007, када је хиљаде људи на улици демонстрирало против председничких аспирација Абдулаха Гула, турска војска је поново упозорила владајући АКП да Демоклов мач војног удара и даље стоји над њиховом главом.²⁸⁾ Ипак, расписивањем превремених избора,²⁹⁾ поновном победом АКП-а и доласком Гула на место председника, однос снага се драстично променио. Скорашња хапшења великог броја активних и пензионисаних официра, наводних чланова тзв. *Ергенекон* групе, под оптужбом да су ковали заверу да путем насиља и терористичких акција дестабилизују политичку ситуацију у земљи и сруше владајућу партију, довела су турску војску у дефанзивни положај. Ова контраофанзива цивилне власти и даље траје, и њен успех ће у много чему одредити будућност Турске државе...

Прича о утицају војног фактора на функционисање турске демократије не може се закључити без осврта на један од најмоћнијих органа турске државе - Национални савет за безбедност. Национални савет за безбедност је формиран након војног удара 1960. године и од тада, захваљујући уставном утемељењу, чини константу институционалног поретка турске републике. Како смо већ истакли, у састав овог тела улазе: начелник Генералштаба, четири команданта војске (ваздухопловство, пешадија, морнарица и жандармерија), премијер, министри одбране, унутрашњих и спољних послова. Председник државе је председник савета. Ово тело је доскора уживало готово неограничену власт над свим дешавањима у Републици,³⁰⁾ и представљало је државу у држави тј. упоредну власт која је функционисала као "... двоглави политички систем: цивилни Савет министара постоји упоредно са Националним саветом за безбедност на извршном нивоу, и војни систем правде независно упоредно са цивилним правосуђем".³¹⁾ Лаички речено, овај савет представљао је главни инструмент за уплитање армије у сва

28) Пардоксално, иако је ова претња изречена у циљу очувања секуларне државе, јер је у турској војсци, а и у незанемарљивом делу јавности, превладала бојазан да ће Гулов успон на место председника отворити врата убрзаном процесу исламизације друштва, у Гулову одбрану устала је Европска комисија. Она је захтевала од војске да се не меша у политику, и да поштује Устав и демократске институције. На тај начин је Европска унија јасно ставила до знања како гледа на концепт турске војске као *pater democratia*...

29) Након што је Уставни суд донео контраверзну одлуку да поништи први круг председничких избора због недостатка кворума у парламенту (изазваног бојкотом опозиције), актуелни турски премијер Ердоган је расписао је превремене парламентарне изборе. Након избора, у *Мемлуксу* су усвојени уставни амандмани о избору Председника републике на непосредним изборима.

30) У његове ингеренције потпадала је контрола над унутрашњом и спољном политиком, одбраном, привредом, културом...

31) Cizre Sakallioğlu, "The Anatomy of the Turkish Military's Autonomy", *Comparative Politics*, City University of New York, USA, vol. 29, no. 2/1997, str. 157.

питања и дешавања у држави. Преко њега војска је деценијама најснажније изражавала свој утицај на политички и привредни развој Турске. Међутим “глава” турског милитаристичког Левијатана временом се испречила као опасна кочница за развој демократије, и постала је дежурни кривац и камен спотицања турском приближавању Европској Унији. Политичка улога и омнипотенти утицај овога савета редовно су навођени као једна од главних препрека уласку Турске у ЕУ. У новије време, управо из тог разлога, предузет је низ реформи у правцу слабљења војног утицаја у сфери унутрашње политике. Процес придруживања ЕУ пружио је цивилним властима снажан аргумент за обуздавање војске, и њено стављање под цивилну контролу. Конкретни кораци учињени су 2003. године и тицали су се управо реформе Националног савета за безбедност. Тада је *Меџлис* усвојио тзв. “седми пакет реформи” који је кроз реформу Савета, знатно ослабио војни капацитет мешања у послове цивилне власти.³²⁾ Ипак, Европска комисија није била у потпуности задовољна овим резултатима. Иако није порицала да је реформски пакет довео до великог помака напред, она је истицала да је турска војска, упркос поменутих мерама, задржала знатан утицај на политичка збивања у земљи, и да је потребно даље спровођење реформи.³³⁾ Након неуспелог покушаја новог “меког пуча” 2007, који је требао да заустави “исламистички” преображај и врати Турску на “проверени” кемалистички курс, моћ овог тела је убрзано почела да слаби. Тај процес пратио је почетак масовних хапшења војних лица, политичара, академика, новинара и бизнисмена оптужених за припадност субверзивној *Ергенекон* групи. Убрзо потом углед војске је додатно пољујан хапшењем великог броја официра и неколико генерала под оптужбом за припремање пуча 2003. године под тајним називом операција “Маљ”. Последњи у низу удараца владајућа АКП задала је милитаристима путем уставних амандмана, изгласаних на референдуму 2010, којима је између осталог отворена могућност да актери војног пуча из 1980. буду кривично гоњени и то пред цивилним судовима...³⁴⁾

32) Овим пакетом мера хармонизације са ЕУ, Националном савету за безбедност одузета је извршна власт и улога “надзирућег” ауторитета, и укинута му је могућност неограниченог приступа цивилним институцијама. На тај начин је Савет *de facto* сведен на саветодавно тело, у коме цивилно чланство има већину.

33) Да у питању није била празна прича којом се одлаже пријем Турске у ЕУ (како су то тврдили турски еуроскептици) показале су поменуте политичке турбуленције из 2007. године. Протести против Гулове председничке кандидатуре потврдили су да је неке “навике” заиста тешко искоренити. Војска је и овога пута покушала да, путем изношења својих ставова у јавност, утиче на политичка збивања.

34) Убрзо по усвајању ових уставних амандмана више од хиљаду грађана и припадника разних удружења поднело је петицију турском тужилаштву којом се захтева покретање

ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА ИЛИ (РЕ)ИСЛАМИЗАЦИЈА ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА?

Први јасни индикатор промене политичке климе, и поновног окретања Турске исламској традицији и коренима, била је победа Ербаканове Партија благостања (РЕФАХ) на парламентарним изборима 1997. Многи аналитичари су тада оценили да је РЕФАХ изборну победу однео више захваљујући револту и нерасположењу бирачког тела, незадовољног актуелном политичком ситуацијом, него истинском популарношћу своје исламистичке платформе. Но, секуларистичке снаге и милитанти кемалисти, нису олако схватиле ову победу. Њима је било јасно да је, упркос свим Ататурковим модернизацијским напорима, често ојачаним стриктним забранама, исламски идентитет Турака и даље жив. Они су знали да не постоји само једна, Кемалова Турска, већ да упоредо са њом живи и она друга која никада није раскрстила са исламском баштином и наслеђем Отомана: “Свака од ове две опције у Турској има своје новине, недељнике, издавачке куће, телевизијске станице, музичке групе, политичке партије, своје ресторане, приватне школе, банке и свој капитал”³⁵⁾. Победа РЕФАХ-а послала је кемалистима јасан сигнал да “друга” Турска поново постаје свесна себе, и да критички почиње да пропитује оно што је до скоро било неупитно - догму кемализма. О томе говори Војислав Лалић у својој књизи *Турска без Ататурка*: “У Турској заправо постоје две Турске: она исламистичка и она прозападна. Међу интелектуалцима се сада отворено поставља питање: зашто се толико инсистирало (и још увек инсистира) на ‘европеизацији’ Мале Азије? Зашто се та модерна Турска, коју њени житељи већином и подржавају, не гради корак по корак, у складу са њеним специфичностима?”³⁶⁾ Стога није чудно, што је победа Ербакановог РЕФАХ-а ујединила широку лепезу, међусобно често завађених, секуларистичких снага у својеврсан *џихад* против исламизма. Након што је Ербакану додељен мандат за формирање коалиционе владе, Председник републике Сулејман Демирел изјавио је како нико не сме да користи верска осећања грађана у политичке сврхе, и да ће, уколико се то спречи, бити за-

истраге о злочинима почињеним за време војног удара 1980. Након тога покренута је званична истрага против Кенана Еврена и других генерала и учесника овог пуча.

35) Милош Б. Марковић, “Спољна политика Турске на почетку 21. века”, *Међународна политика*, бр. 1136, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009, стр. 18.

36) Војислав Лалић, *Турска без Ататурка - Потреси на Босфору*, “Филип Вишњић”, Београд, 1997, стр. 68.

штићени лаичка република и јединство земље.³⁷⁾ У име овог светог циља Демирел је направио “пакт” са својим дојучерашњим архинепријатељима, истим оним милитантним кемалистима, који су га војним ударима два пута рушили са власти, и потом га прогнали из политичких вода на читаву деценију. Подстичући Национални савет за безбедност да да своје виђење стања у републици, са акцентом на актуелним проблемима, Демирел је заправо војсци дао зелено светло да направи “репризу” политичке егзекуције каквом је и сам био свргнут са власти ‘71. Остало је историја. Ербаканова влада је пала, а Уставни суд је забранио РЕФАХ, пресуђујући да је ова партија својим анти-секуларним деловањем прекршила Устав. Самоме Ербакану и његовим најближим сарадницима изречена је петогодишња забрана бављења политиком...

Ипак, победа коју су однели здружени секуларисти била је кратког даха. Ускоро ће нова исламистичка партија започети свој успон на политичкој сцени. Реч је наравно о Ердогановој Партији правде и развоја, формираној 2001. године. “Ступањем на политичку сцену ове полетне, а претходним позитивним и негативним искуствима обогачене партије средњовечних исламиста и неоосманиста ‘модерног кова’ отвара се квалитетно ново раздобље у (ре)исламизовању турског друштва и државе...”³⁸⁾ За само годину дана ова исламистичка партија је наишла на позитиван пријем код већинског дела бирачког тела, и на тај начин је успела да на изборима 2002. године самостално формира владу. Иако се АКП у свом програму декларише као умерена конзервативна странка, која се залаже за либералну тржишну привреду и чланство у ЕУ, она је од стране секуларистичког блока доживљена као странка која отворено тежи исламизацији турске државе. Тешко је рећи ко је заиста у праву. Тенденција да се исламска традиција реafirмише и заштити од секуларистичког прогона, дефинитивно јесте једна од главних потки Ердоганове унутрашње политике. Ипак, чине се претераним кемалистички покушаји да потезе исламиста (нпр. борба за право на ношење *хиџаба*) изједначе са покушајем увођења шеријата и успостављања теократске државе. Ево шта публициста Њујорк Тајмса, Ноа Фелдман, каже о турским исламистима: “Тамо су исламисти пуно либералнији него игде у муслиманском свету; они чак и не заговарају усвајање шеријата (што је позиција због које би чврсто секуларна војска оборила њихову владу). Њихов основни фокус је владавина закона и експанзија основних права а против турске традиције централизованог државног секуларизма.

37) Исто.

38) Дарко Танасковић, *Неоосманизам*, Службени гласник, Београд, 2010. стр. 33.

Турски судови су под све већим притиском да прате ову визију.³⁹⁾ Међутим, многи не деле ово мишљење, како у самој Турској, тако и ван ње. У својој раду посвећеном владавини АКП-а, Фатма Сундал истиче како су само прве године АКП владавине биле обележене јасним дистанцирањем од екстремних исламистичких ставова, а да је потом уследило заостравање реторике и све чешће призивање шеријата “Ислам покушава да се врати и да говори својим језиком, а АКП данас себе доводи у везу са исламом много више него у прошлости. Мој утисак је да је у првом периоду своје моћи АКП пролазио кроз процес учења да ‘преведе свој језик у секуларан језик’. На жалост, они су се врло брзо вратили својим коренима...”⁴⁰⁾ Она скреће пажњу и на чињеницу да је од доласка АКП-а на власт насиље према лаицистима и немуслиманском становништву у порасту.

Турска је по питању потенцијалне исламистичке трансформације, и након скоро читаве деценије власти исламиста, и даље енигма. Процес исламизације је увелико отпочео, али је још увек рано рећи у ком правцу он иде, и у којој мери ће се одразити на устројство политичког система. Ипак, узевши у обзир да је упркос свим унутрашњим нестабилностима Турска, и као држава, и као друштво, знатно профитирала од Ататурковог европског курса, тешко је замислити да ће све предности модернизације бити одбачене у име шеријетске исправности, која је и иначе, ако се у обзир узму све исламске правне школе, веома растегљив појам. Одређена застрањивања се могу очекивати али фундаменталистичко реформисање целог система (какав је случај био са Ираном) ма колико то било *халал* не чини се нимало реалним. Турска већ деценијама тежи управо супротном идеалу - либералној демократији западног типа, и зато АКП процес исламизације покушава да усклади са процесом демократизације. И то Ердогановој партији за сада веома добро полази за руком. И више од тога! Демократизација и исламизација, два наизглед искључива идеала, показала су се као добитна комбинација за сузбијање милитантног кемализма. Кемалистички армијски кругови, који су себе традиционално доживљавали као гарант секуларности, дуго су били главна препрека истинској демократизацији турског друштва. Парадоксално, управо су турски исламисти почели да “дреше” овај Гордијев чвор, свдећи турски милитаризам у разумне оквире, и доводећи Турску у предворје ЕУ. Но, и даље постоји бојазан да ће се демократска одређеност исламиста у једном тренутку демаскирати као својеврсни тројан-

39) Ноах Фелдман, “Зашто муслимани желе шеријат?”, /27/06/2011/http://www.scribd.com/doc/55794490/Zato-Serijat-Noah-Feldman

40) Fatma Sundal, “What has happend in AKP years in Turkey: The condition of islamism, Turkish Islam synthesis, and islamist violence”, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, год. II, бр. 1/2008, стр. 27.

ски коњ кога исламистичке снаге користе за подривање још увек чврстих бедема кемалистичке конструкције.

Ипак, “шеријетска” претња можда и није главна опасност која се надвила над турском републиком. АКП је уставним амандманима, и сада већ трећом узастопном победом на изборима, ставио под своју контролу све три гране власти - законодавну, извршну и судску. Већ готово деценију АКП држи убедљиву већину у парламенту и самостално формира владу, а с обзиром на резултате недавних избора извесно је да ће тако бити и у овом мандату.⁴¹⁾ Уставни амандмани, за које је на референдуму 2010. гласало око 60% Турака, дали су зелено светло за реформу судског система која је, по мишљењу опозиције, укинула аутономију судства и у потпуности га потчинила вољи АКП-а. Овим уставним изменама Уставни суд и Високи савет судија и тужилаца стављени су под већу контролу владе. Треба подсетити да је Уставни суд, као главни институционални чувар секуларизма, често био на супротним становиштима у односу на владајућу АКП.⁴²⁾ Иако је представљан као чувар секуларног устава и браник против исламизаторских тенденција владајуће партије, Уставни суд је у стварности више функционисао као снажно упориште конзервативних кемалиста. Сада захваљујући амандману који предвиђа да се одабир чланова Уставног суда у потпуности препусти председнику и парламенту (тј. Абдулаху Гулу и АКП парламентарној већини) овај суд више не представља традиционални бастион секуларизма. Исту судбину доживео је и Високи савет судија и тужилаца, задужен за именовање судија и високих званичника правосуђа. Тиме је владајућа странка остварила свеобухватну контролу над свим кључним институцијама турског друштва, што је довело до тога да критике на рачун Ердоганове унутрашње политике сада мање играју на карту исламизма, и да су све чешће адресиране у правцу “султанистичких” амбиција актуелног премијера. У свом тексту посвећеном спољно политичким амбицијама Турске, овакво мишљење износи и Зоран Милошевић: “Неопходно је подсетити да је у Османској империји султан имао световну власт чему, тежи и Ердоган. Наиме он путем покушаја да

41) Како је АКП и овога пута освојио убедљиву већину (326 од укупно 550 посланичких места), он се поново налази у позицији да самостално формира владу. Формирање нове владе очекује се почетком јула.

42) Тако је на пример 2008. поништио уставни амандман којим је студенткињама дозвољено да на турским универзитетима носе *хиджаб*. Ову уставну измену је АКП прогурао кроз парламент, али ју је накнадно поништио Уставни суд. Убрзо након тога, уследила је и политичка криза током које овај суд умало није забранио владајућу партију, а њеним лидерима изрекао петогодишњу забрану бављења политиком. Такође, у јануару 2010. Уставни суд је укинуо АКП-ов закон који предвиђа могућност суђења војним лицима пред цивилним судовима.

формира председничку власт у држави (у току су уставне промене) жели да приграби моћ какву су имали султани.⁷⁴³⁾ Милошевић подсећа како по традиционалном рецепту султанизам и исламизам иду раме уз раме, те износи и тезу да је следећи Ердоганов пројекат васкрсење институције халифата. Но, уколико оваква намера заиста постоји, извесно је да још увек није прави тренутак за њену реализацију. Напротив, уплитањем у актуелне реформе оних верских институција чијим је укидањем Ататурк започео изградњу модерне Турске, АКП би само додатно испровоцирао оштру реакцију секулариста, што би отежало Ердоганову позицију уочи велике предстојеће битке - битке за доношење новог Устава и трансформацију парламентарног система у председнички.⁴⁴⁾

У светлу Ердоганових “султанистичких” амбиција можда треба посматрати и поменуту аферу *Ергенекон*, која је актуелној власти послужила као моћан алиби за оштар обрачун са опозицијом. Оно што је испрва изгледало као сламање кичме милитантног кемализма и ултра национализма, како време одмиче све више почиње да личи на класичан “лов на вештице”, путем кога се АКП обрачунава са сваким ко мисли другачије.

*
*   *

У првом делу рада скренули смо пажњу на начин на који модерна Турска, са немалом дозом поноса, истиче, како секуларни, тако и републикански карактер свога државног уређења. Међутим, пучистичка «пракса» којој су склоне турске војне структуре показала је да демократски процес у турској републици очито у себи садржи и нешто што би се медицински могло окарактерисати као «урођени дефект». Реч је, пре свега, о насилном сузбијању и спутавању исламистичких тенденција у државотворној сфери, узиданом у сам темељ турске републике. Такође, ради се и о догматизовању Ататурковог наслеђа, које кемалисти тврдокорно настоје да одрже «неокрњеним» без обзира на чињеницу да су се друштвене потребе, а самим тиме и политичке тежње, већег дела турског народа знатно промениле од доба славног «Газија». Догматско «цементирање» Ататуркове политичке трасе, коме су склони кемалисти (нарочито они из војних структура), све више трпи и узмиче у судару са актуелним процесом исламизације коју спроводи владајућа

43) Зоран Милошевић, “Спољно политичке амбиције Турске”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, год. VI, vol.8, 2/2010, стр. 154.

44) Ердоган се већ дуже време залаже за превођење садашњег парламентарног система у председнички, што аргументује тежњом за већом ефикасношћу државне управе. Ово питање биће покренуто у склопу предстојеће кампање за доношење новог турског Устава, коју владајућа АКП намерава да започне одмах по конституисању нове владе.

АКП. Иако исламисти инсистирају на модернизаторском аспекту свога програма, на тај начин настојећи да увере своје политичке опоненте да кључне тековине револуције - *Секуларизам, Демократија и Модернизација* неће бити доведене у питање, тензије и нестабилност су и даље константа у политичком животу Турске. Разапета на раскршћу кемалистичког догматизма, посрћућег милитаризма, исламистичког «модернизма» и АКП «апсолутизма», Република Турска и данас функционише по принципу растрзаности између чекића и наковња. На коју страну ће бити «искована» показаће време...

Zivojin Djuric, Vladimir Ajzenhamer

POLITICAL SYSTEM OF TURKEY AT THE CROSSROADS BETWEEN THE KEMALIZM AND ISLAMISM

Summary

This paper determines, through the analysis of political institutions, as well as analysis of the key moments of the modern Turkish history, the main characteristics of the political system of Turkey. Also, the authors analyze the role of the military in the establishment and maintenance of the secular society, and try to illuminate the essence of the current Islamist shift in Turkish politics. The paper first gives a historical overview of Atatürk's reforms and the emergence of the Turkish republic, followed by review of basic characteristic of its political institutions. Then the authors analyze the past and present role of the military in Turkish political life, as well as reform shift after the victory of Islamists on parliamentary elections in 2002. The final part of the paper raises the question of whether the current policies of the ruling AK party leads to a greater democratization of society, its Islamization, or domination of one party over the entire political system?

Key words: Turkey, Kemal Atatürk, kemalism, secularism, political system, militarism, military coup, Islamism, democratization

ЛИТЕРАТУРА

- Војислав Лалић, *Турска без Ататурка - Потреси на Босфору*, "Филип Вишњић", Београд, 1997.
- Dani Rodrik "Ergenekon and Sledgehammer: Building or Undermining the Rule of Law?", *Turkish Policy Quarterly*, Kemal Koprulu, Turkey, vol. 10, No.1, spring 2011.

- Дарко Танасковић, *Ислам- догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008.
- Дарко Танасковић, *Неоосманизам*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Emiliano Alessandri, “**Turkey’s Future Reforms and the European Union**”, *Turkish Policy Quarterly*, Kemal Koprulu, Turkey, vol. 10, No.1, spring 2011.
- Зоран Милошевић, “Спољно политичке амбиције Турске”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, год. VI, vol. 8, 2/2010.
- Милош Б. Марковић, “Спољна политика Турске на почетку 21. века”, *Међународна политика*, бр. 1136, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009.
- Мухамед Есад Беј, *Алах је Велики*, Ново дело, Београд, 1991.
- Mustafa Kemal Atatürk, <http://www.ataturk.com/content/view/33/70/>
- Mustafa Kemal Atatürk, http://www.en.wikiquote.org/wiki/Mustafa_Kemal_Ataturk
- Ноах Фелдман, “Зашто муслимани желе шеријат?”, <http://www.scribd.com/doc/55794490/Zato-Serijat-Noah-Feldman>
- Omer Cihad Vardan, “Turkey-EU relations and democracy in Turkey: Problems and prospects”, *Turkish Policy Quarterly*, Kemal Koprulu, Turkey, vol. 8, No.1, spring 2009.
- Том Рајс, *Оријенталиста*, Едитор, Београд, 2006.
- Tugal Cihan, *Islamism in Turkey: beyond instrument and meaning* Economy and Society, Taylor & Francis Ltd, vol. 31, No. 1/2002.
- Fatma Sundal, “What has happend in AKP years in Turkey: The condititon of islamism, Turkish Islam synthesis, and islamist violence”, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, год. II, бр. 1/2008.
- Хакан Бандуран, “Правосудни систем у Турској”, *Информатор друштва судија Србије*, Друштво судија Србије, Београд, март 2006.
- Carol Migdalovitz, “AKP’s Domestically Driven Foreign Policy”, *Turkish Policy Quarterly*, Kemal Koprulu, Turkey, vol. 9, No. 4, winter 2010/11.
- Cigdem Nas, “Changing Dynamics of Turkish Foreign Policy and the EU”, *Turkish Policy Quarterly*, Kemal Koprulu, Turkey, vol. 9, No. 4, winter 2010/11.
- Cizre Sakallioglu, “The Anatomy of the Turkish Military’s Autonomy”, *Comparative Politics*, City University of New York, USA, vol. 29, no. 2/1997.
- Constitution of the Republic of **Turkey**
<http://ebookbrowse.com/the-constitution-of-the-republic-of-turkey-pdf-d25118640>
- Џон Ј. Еспозито, “Ислам данас”, *Оксфордска историја Ислама* (приредио Џон Ј. Еспозито), Клио, Београд, 2002.

Resume

Although modern Turkey with pride points out the secular and democratic character of its republican state system, history of the Turkish military coup show us something that could be medically defined as “defect” of Turkish democracy. It is the violent suppression and inhibition of Islamist tendencies in the sphere of state-building, which is in-

stalled in the very foundation of the Turkish republic. Another problem is dogmatisation of the legacy of Kemal Ataturk, that Kemalists want to maintain despite the fact that the social needs and political aspirations of most of the Turks have changed considerably since the time of the famous "Father of the nation". However, in a clash with the current process of Islamization, implemented by the ruling AK Party, Kemalists are forced to retreat. Although Islamists insist on the modernization of Turkish society, and thus try to convince their political opponents that the key achievements of the revolution (Secularism, Democracy and Modernization) will not be questioned, tensions and instability remain constant in the political life of Turkey. On the other hand, **biggest threat** for the democratic process **may not be** Islamization at all. The recent constitutional amendments, and a third consecutive victory of AK Party in parliamentary elections, put all three branches of government (legislative, executive and judicial) under control of ruling party. Such domination of one party could lead to "**sultanisation**" of Turkish political system and have a negative impact on political pluralism...

---

* Овај рад је примљен 18. октобар 2011. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. новембра 2011. године.